

szabványosított bibliográfiai számbavétel;
 központosított bibliográfiai rekord-előállítás és karbantartás;
 bibliográfiai információkeresés;
 országos központi forrástájékoztatás;
 dokumentumszolgáltatás.

E szolgáltatások közül kettő, az automatizált bibliográfiai információkeresés és a dokumentumszolgáltatás már működik; az utóbbi postai rendszerének megjavítására mindazonáltal egy hatékonyabb, elektronikus rendszert kívánnak bevezetni. Az INTERLPOST elnevezésű hálózat a dokumentumok digitális, faksimile-átvitelét szándékozik megvalósítani a BLLD (British Library Lending Division) és az NLM között, műhold segítségével. E rendszer kezdeti bemutatója igen sikeres volt, de az árak, valamint a fotók, rajzok stb. képminőségének tekintetében még számos kérdés tisztázatlan.

A nyomtatott dokumentumok teljes információinak tárolása nagy kapacitású optikai lemezeken (optical disc). Egy optikai lemez két oldalán 108 ezer oldalnyi információ tárolható. Az NLM jelenleg egy olyan rendszer lehetőségeit vizsgálja, amely ezer ilyen optikai lemezt tartalmazna, és így kevesebb, mint 100 négyzetlábnyi területen több millió folyóíratszám információi férnének el.

Befejezésül néhány szó az NLM magyar anyagáról. A magyar orvosi szakirodalom beszerzéséről elsősorban egy magyarul tudó állománygyarapítási könyvtáros gondoskodik, aki rendszeresen tanulmányozza a magyar kiadói katalógusokat és megrendeli a szükséges orvosi könyveket.

A könyvtár sok dokumentumot – főleg folyóiratot – kap csere útján is. A főbb cserepartnerek a Magyar Tudományos Akadémia, a Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár, az Országos Orvostudományi Könyvtár és Dokumentációs Központ, a Semmelweis Orvostudományi Egyetem és az Országos Közegészségügyi Intézet.

A legfontosabb hungarika-gyűjtemény az NLM orvostörténeti részlegében található. E gyűjtemény olyan ritka és értékes műveket tartalmaz, mint Pápai Páriz Ferenc „Pax corporis”-a (1692), Lippay János „Posoni kert”-je (1664), Sinapi Mihály Alajos négy orvosi könyve a XVII. századból, nyugat-európai egyetemeken tanuló magyar orvostanhallgatók disszertációi a XVI–XVIII. századból. E disszertációk egyike-másika olyan ritka, hogy magyar könyvtárakban sem található meg, pl. Diószegi István 1727-ben írott „Dissertation medicale de curatione hydropes”-a.

Ezen egyedülálló hungarika-gyűjtemény értékeinek kézzel fogható bizonyítéka, hogy mind a magyar, mind az amerikai és külföldi kutatók rendszeresen használják, tanulmányozzák.

SAKMANÉK GÉPI FORRADALMA

GYÖRGYÉY, FERENC

Évszázadokon át semmi sem változott. Könyvtárosok sűrögtek forogtak, táblákat, tekercseket helyeztek az érdeklődő olvasók kezébe. Később kéziratokat és kódexeket

emeltek fel az asztalokról, vettek le a polcokról, választottak ki szekrényekből azok számára, akik információt kerestek.

Csend uralkodott a könyvnyomtatás kezdetéig. Gutenberggel alaposan megrázkódott a könyvtárosok világa. Mind a könyvek, mind az olvasók száma fokozatosan megsokszorozódott. A nyomtatott kézirat címlapot kapott, és az elkövetkező századokban megszülettek a könyvjegyzékek, valamint a kötet- és cédulakatalógusok.

Lassú, megfontolt haladás után az utolsó évtizedeket megint földrengés jellemezte: számítógépek, fénymásoló berendezések, audio-vizális anyagok vonultak be a könyvek templomszerű birodalmába. A ma könyvtáraiban gépek hűmmögnek, fénymásolók kattognak, a terminálok sornyomtatói géppuska sebességével kopognak, képernyőikön zöld betűk suhannak át az olvasó vagy a katalogizáló személyzet okítására.

Kedves Kollegáim, én a Yale egyetem orvostörténeti könyvtárából jöttem, de mint ritka könyvek könyvtárosa, talán egy kicsit kritikusabban szemlélem szakmánk gépi forradalmát. A mi intézetünkben – amely a modern orvosi könyvtár szerves része – a könyvek és a folyóiratok egy tisztos kor elérése után, a történeti könyvtárba kerülnek. Jelenleg az 1901 előtti monográfiákat és az 1871 előtt kiadott folyóiratokat gondozom. Ez az önkényes határvonal az évtizedek múlásával természetesen előretolódik: ami ma még tankönyv, holnap ritka antikvár példánnyá öregszik. Észrevételeim tehát nem a Yale könyvtárra vonatkoznak, hanem általános problémákra, amelyek sok helyen érvényesek. Nincs szándékomban senkit visszatartani az automatizálás hajóútjáról, de – hogy az utazás sikeres maradjon – szeretnék megemlíteni néhány fenyegető Szkülát és Kharüdiszt. A holnap könyvtárosa, különösen a ritka könyveké, hálás lesz azért, hogy elődei óvatosságok voltak.

A számítógép, akárcsak gyermekei, unokái és unokatestvérei, óriási mértékben befolyásolja a mai könyvtárosok életét. A kutatók számára az on-line szolgáltatások nyújtják a legkézenfekvőbb előnyt. A MEDLINE például az utolsó három év 600 ezer cikkét tartalmazza: ezek 3 000 orvosi folyóiratban jelentek meg az Egyesült Államokban és 70 más országban. Az ún. Backfile 1966-ig megy vissza, és 2 és egynegyedmillió cikk bibliográfiai adatait foglalja magában.

Nem vállalkozom arra, hogy ezekről a rendszerekről tudományos leírást adjak. Mint laikus közelítem meg a terminált is, amely olyan, mint egy nagy luxus-írógép. Bár a könyvtáros mögötte ül, csak olyankor üti le a billentyűket, amikor kérdéseket tesz fel; a gép maga válaszként 120 betűt nyomtat másodpercenként. A keresés általában tárgyszavak, cím vagy kulcsszavak alapján történik. Ez azonban csak egy része a lehetőségeknek: megkérhetjük a masinát, hogy szaladjon át referátumokon, kutasson város, nyelv, vagy intézmény alapján.

Mit jelent ez? Nemcsak azt, hogy egy bizonyos tárgykörrel minden információ szinte percekben belül a kutató rendelkezésére áll, hanem azt is, hogy ha véletlenül uborkával akar tüdőgyulladást gyógyítani penicillin helyett, a gép azonnal kimutatja azokat a tüdőgyulladásról írt cikkeket, amelyek referátumaiban az uborka szó akár egyszer is előfordult. Továbbmenve, azt is megtudhatja, hogy használta-e valaha is valaki az orvosi irodalom millió és millió szava között az uborka szót. Persze előfordulhat, hogy egy kozmetikai operáció leírását kapja meg, ahol a sebész azt írta a referátumban, hogy

a paciens orra a beavatkozás előtt uborkára hasonlított. Ha a kutató az iránt érdeklődik, hogy vajon mások is foglalkoznak-e ezzel a témával, vagy hogy adott-e valamilyen alapítvány, állam vagy intézmény pénzt ilyenfajta kutatásra, a gép azonnal kiköpi a választ erre a kérdésre is.

A különböző on-line rendszereket még felsorolni is nehéz lenne. Sok van belőlük és káprázatosak. A CATLINE könyvekkel teszi azt, amit a MEDLINE folyóiratokkal. Szinte futurisztikus gondolat, hogy az ember besétálhat egy szobába, és két perc múlva olyan válaszokkal térhet vissza, amelyeket 20 évvel ezelőtt vagy egyáltalán nem kaphatott volna meg vagy hónapokig kereshetett volna.

Mik a hátrányok? Nem vitás, hogy a mérleg a haladás javára dől el. A gépek alapvetően megváltoztatták a kutatás rendszerét. Mivel mindenki tudja, hogy a másik mivel foglalkozik, a tudományos munka szervezettebb lett, s megritkult a költséges kísérletek felesleges ismétlése. Viszont a könyvtárközi kölcsönzésre súlyos feladatokat hárít az információk gigantikus halmaza. Az a kutató, aki azelőtt megelégedett a legfontosabb folyóiratok őt érdeklő cikkeinek tanulmányozásával, most mindent látni akar.

Ez nem is volna baj, de mivel a kutatás rendszeresebbé vált, a kutatóból egyre inkább szakbarbár lesz. Csak azt látja, ami szorosan a témájához tartozik, tekintete nem téved még egy pillanatra sem a világ azon részére, amely a tüdőgyulladás és az uborkán kívül esik. Igaz, hogy olyan adatok birtokába jut, amelyekhez 20 évvel ezelőtt nem férhetett volna hozzá, de nem kell keresnie, s így kutatása nem változatos. A szakirodalom kutatása a múltban komoly intellektuális feladat volt, manapság viszont egyre gyakrabban fordul elő, hogy a tudós maga be sem jön a könyvtárba. Beküldi a laboránsát vagy a titkárnőjét, s a gép kiköpi az őt érdeklő két cikket. A nem-tudományos személyzet kikeresi a cikket, lemásoltatja, s a főnök íróasztalára teszi. A tudósok specializálódása szinte swifti magaslatokra emelkedett; a könyvtáros néha úgy érzi magát, mint Gulliver a tudósok Repülő Szigetén.

Gondoljunk csak például az ún. „Science Citation Index”-re. Ragyogó ötlet, remek segítség számtalan téma megközelítéséhez. Csak Horváth doktor írt az uborkáról, de megnézhetem, hogy ki hivatkozott Horváthra valaha. Így rájövök, hogy Horváth alapján valaki eljutott a paradicsomhoz mint a tüdőgyulladás gyógyszeréhez, amire én nem is gondoltam előzőleg. Sok más egyéb szempontból is hasznos az Index, de néha ez a hasznosság nem a legnemesebb. Például Horváth doktor szeretne állást kapni a Tüdőgyulladási Egyetemen, s a tanszék vezetője legott a Science Citation Index-hez fordul: lássuk csak hányan idézték Horváthot? Ez az értékmérő metódus nem a legcélravezetőbb és nem is nagyon „fair”, mert ki tudja hányszor idézték az első években Kopernikust, Semmelweist vagy a kerék feltalálóját?

Vessünk egy pillantást most egy másik újításra. Mikrofotográfia létezett már a XIX. században, de a különböző mikroformák és audiovizuális gépek betörése a könyvtárakba csak az utolsó három évtizedben nőtt drámai méretűvé. Beszélhetnék itt a gyorsan mozgó cartridge-ekről (mini kazetta), szép színes mikrofilmlapokról, videoszalagokról, és így tovább. Nagyszerű, hasznos dolgok, de túlnyomó részüket diákok, tanárok, tudósok valahogy nem hajlandók használni. Nem tudom így van-e ez másutt is? A bibliográfus leül ugyan a mikrofilmolvasó elé, és tanulmányozhatja a ritka kódexet, amelyet nem kaphatna

meg még nemzetközi könyvkölcsönzés segítségével sem, tegyük fel, a vatikáni könyvtárból, de a legtöbb modern kutató legtöbbször bona fide könyvet akar. Az elmúlt évtizedekben sokszor hallottuk a gépi haladás prófétáit a jövő intézményeiről beszélni, ahol a könyv csak mint múzeumi érdekesség szerepel. Elmondták, hogy az információrobbanás következtében – ha a nyomtatott kötetnél maradunk – olyan könyvtárra lesz szükségünk, amely Pestnél kezdődik és Szolnokig ér, míg mikroformában az egész gyűjtemény elfér egy papírzacskóban. Hiába. A közönség a könyvet szereti, és nem hajlandó filmteker-cekkel bíbelődni. Lehet, hogy olyan helyeken, ahol a filmet és rokonait előzőleg nem ismerték, megjelenésükkor az újdonság érzése segíteni fog, de lehetséges az is, hogy némelyik drága pénzen beszerzett gép árván áll majd egy sarokban, ahonnan előzőleg kidobtuk a könyveket.

Az olcsó, gyors és jól működő fénymásolás valamennyiünk álma. Ez az álom sok helyütt megvalósult már, de még ez az álom is lidércnyomássá válhat. Hol van a régimódi olvasó, aki leül a könyv mellé és jegyzetel? Megint csak a laboráns vagy a titkárnő jelenik meg. Kiválasztják a folyóiratot, és ha rosszul emlékeznek vagy elfelejtették, hogy az 58-as vagy a 85-ös oldalon volt-e a keresett rész, lemásolják mindegyiket.

Hiszen ha csak kettőt másolnának! De ezek a törekeny egyéniségek keresztülszántanak a köteteken, életük legnagyobb erőfeszítésével nyomják, repesztik a kötést. A népszerűbb cikkek lapjain csakhamar egy éles vonal jelenik meg és nemsokára szomorúan hullanak kifelé a megsebzett oldalak.

A fénymásolás előnyei óriásiak. A kutatónak nem kell a Lupa szigetre nyolc 600 oldalas nehéz folyóiratkötetet cipelnie; aktatáskájába beteszi a 80 lexeroxozott oldalt és a hérvégén tanulmányozza. Nem szükséges lemásolnia Horváth uborka-cikkének másféloldalas bibliográfiáját, ezt is megteszi helyette a xerox. Ezen előnyökön túlmenően a könyvtár is hasznot húz ebből a folyamatból: a kikölcsönzött köteteket nem mossa el a Duna vize áradáskor. Ezenkívül a könyvtár majdnem minden esetben anyagi nyereségre is szert tesz. A fénymásolás nem drága, az olvasók szívesen fizetnek, különösen, ha egy tudományos alap fedezi a költségeket. És mi mindent tudnak ezek a masinák! Kisebbitenek, szortíroznak, két oldalra másolnak, sőt, néhol már színesen másoló gépek ontják a papírtengerbe az újabb áradatot.

A hátrányokat már említettem, de most újra hangsúlyozom őket útódom, a XXI. század elejének történeti vagy ritka könyvek gondozója szempontjából. Tönkretesszük a folyóiratokat és könyveket. Az irodalom fizikai épségét veszélyeztetjük és az utókor kezébe szép, egészséges kötetek helyett salátát helyezünk.

A könyvtár, a béke csendes szigete alaposan megrázkódott, amikor oda is behatolt a modern technika. A számítógépeken, mikrofotográfián és fénymásoláson kívül egyéb tényezők is befolyásolják a könyvtáros és olvasó mindennapi életét; kitört itt is az igazgatói forradalom, a könyvtárak közötti kooperáció, ami a közös katalógizálástól a koordinált vásárlásig terjed, óriásivá fejlődött.

A sokrétű változás megváltoztatta szavainket is. Új könyvtárosi nyelv született. Nehéz lefordítani. A könyvtárakból információs központok lettek, a könyvtárosból „*information retrieval specialist*”, azaz információkereső szakember. Sok helyütt még az évszázados, patinás kórház szó is letűnt, s egészségtudományi központ lett belőle. Az